

Кирил Кабакчиев

ПРОТИВОРЕЧИВО ЛИ Е БИЛО ОТНОШЕНИЕТО НА
ТЪРНОВСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ КЪМ ПРЕВОДАЧЕСКОТО
МАЙСТОРСТВО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ?

Много години вече словото на Григорий Цамблак за Евтимий Търновски се използва като източник за възникване на различни тези относно книжовния живот на българската държава от късното средновековие. Делото на Патриарх Евтимий в манастира "Св. Троица" е в непосредствена връзка и с отношението на търновските книжовници към преводаческото майсторство на първоучителите Кирил и Методий. Григорий Цамблак мотивира предприетата от Евтимий Търновски реформа с незадоволителните преводи на по-старите преводачи, преводи, оказващи се в противоречие с догмите и предпоставка за възникване на ереси. Като тълкува този пасаж от словото, Д. Чешмеджиев изказва мисълта, че някои от Евтимиевите последователи, а и самият Патриарх Евтимий, са имали негативно отношение към делото на Кирил и Методий за разлика от Константин Костенечки. Според автора на така очертаната постановка следва да се направи ясен извод, че Константин Костенечки не изразява мнението на всички книжовници от Евтимиевия кръг, но дава висока оценка за Кирил и Методий и за преведените от тях книги¹. Противоположно било становището на Григорий Цамблак, защото оценката му за първи преводачи е отрицателна². Оттук и изводът, че Търновската книжовна школа не е имала единно становище за преводаческото майсторство на солунските братя, твърдение, което е и поводът за тези страници.

Задачата на следващите редове е да се проверят фактите, които според Д. Чешмеджиев дават достатъчно основание за изграждане на тезата. Целите на статията са две: 1) да се изтъкне необходимостта от внимателен прочит на средновековния текст, а не да се използват преводи на съвременен български език при лансиране на една или друга постановка; 2) да се подчертае ролята на логическите взаимовръзки между различните факти за изграждането на дадена научна постановка.

Още в началото на века Хр. Попов обръща внимание на оня момент от словото на Григорий Цамблак за Евтимий Търновски, където се говори за недостатъчно издържани преводи на първи преводачи. Кой са тези първи преводачи? Хр. Попов отхвърля възможността това да са Кирил и Методий, защото те добре са знаели гръцки език, и допуска, че в групата на първи преводачи се включват преводачи от времето на Борис и Симеон, между които вероятно е имало недобре подготвени книжовници³. Анализирайки преводаческите принципи

на създателите на славянската книжнина, Ив. Харалампиев подчертава, че те са се ръководели от свободно смислово превеждане, което вече е предпоставка за превод, лишен от необходимата адекватност. Това е от една страна. От друга, същият изследвач приема, че първите преводачи от словото на Цамблак не са Кирил и Методий, защото те са знаели гръцки, т.е. остава неясно кои следва да се разбират под първи преводачи⁴. Като причина за така възникналото противоречие между съобщеното от Григорий Цамблак и начетеността на Кирил и Методий в областта на гръцкия език Д. Чешмеджиев изтъква подхода на изследователите. За решаването на въпроса те тръгват от съвременна гледна точка, от равнището на съвременната наука, а пренебрегват думите на Григорий Цамблак. Той заявява: "Най-сетне ние днес знаем, че Кирил и Методий са знаели добре гръцки... но не знаем какво точно е знаел по този въпрос Григорий Цамблак"⁵. С други думи, средновековният книжовник е имал собствена представа за преводаческата работа на двамата братя, различаваща се съществено от днешната, за която той излага конкретни данни. Именно тези данни наред с преводаческите принципи на старобългарските книжовници от различните епохи потвърждавали негативното отношение на Григорий Цамблак към Кирил и Методий и те трябва да се включат в числото на първи преводачи, които не са знаели гръцки. "Според мене тази забележка на Григорий Цамблак се отнася с пълна сила и за Кирил и Методий не само заради принципните съображения... но и поради изречението, което се чете в цитирания откъс: "И само защото се наричаха книги на благочестивите, затова се смятаха за верни. Тук "благочестивите" явно са славянските апостоли, тъй като думата е употребена с твърде конкретно значение, за да се означат с нея всички създатели на славянските свещени книги"⁶. За това си твърдение Д. Чешмеджиев се опира на Ив. Гълъбов. Но дали наистина точно така смята Ив. Гълъбов? Ето неговата мисъл: "Първите преводачи са имали толкова много недостатъци, че те, макар и минаващи за благочестиви, са създали много поводи за реални и възможни неправилни тълкувания на християнските догми"⁷. От тези думи се вижда, че Ив. Гълъбов не говори за употреба на "благочестивите" с твърде конкретно значение и под означаваните с тази дума личности да разбира Кирил и Методий. Ив. Гълъбов не се ангажира с подобна трактовка, а се изразява общо за първите преводачи, но споменава, че те са минавали за благочестиви. Вероятно от тук Д. Чешмеджиев прави извода, че благочестиви биха могли да бъдат само Кирил и Методий, а не изобщо всички преводачи, взели участие при създаване на славянската писменост, на славянските свещени книги. Възможността под "благочестивите" да се имат предвид други личности, не присъствува. Независимо от изопачаването на думите на Ив. Гълъбов сякаш твърдението не е лишено от основание. Неговата убедителност се подсилва и от обстоятелството, че това не е единственият факт от словото на Григорий Цамблак, който служи за обосноваване на тезата. Като втори факт Д. Чешмеджиев привежда "унищожаването" на всички стари книги от Евтимий Търновски, за което ни съобщавал писателят Цамблак: "Освен това там се казва, че Евтимий унищожил всички стари книги, а е добре известно, че част от първите преводи са правени от Кирил и Методий и Евтимий ги е познавал..."⁸ И като краен резултат от тези наблюдения и тяхното анализиране се явява заключението, че е имало опит "на някои книжовници от атонско-търновския кръг да отрекат делото на Кирил и Методий"⁹. На пръв поглед

двата приведени факта са достатъчно сериозни като аргументи, за да бъдат отхвърлени и съответно постановката за двойко отношение на търновските книжовници към преводаческото дело на Кирил и Методий оборена. И все пак здравият разум и логиката на други елементи от словото на Григорий Цамблак, за които ще стане дума по-долу, не позволяват тя да се приеме. Това налага да се провери достоверността на изложените факти, за да се види доколко те наистина са факти от произведението. Следователно необходимо е да се даде отговор на двата въпроса:

1. Наистина ли под “благочестивите” в словото би следвало да се разбират Кирил и Методий?

2. Наистина ли Григорий Цамблак ни казва, че реформаторът Евтимий е унищожил всички стари книги, като логически в тях се включват преводите, които са направили Кирил и Методий?

Преди да се пристъпи към отговора на първия въпрос, е нужно да се обърне внимание на едно обстоятелство от методологическа гледна точка. Става дума за това, че Д. Чешмеджиев в дадения случай се опитва да тълкува изолирано отделния факт от текста, като пренебрегва други. Ако наистина следваме казаното от Григорий Цамблак в словото според превода, трябва да приемем, че солунските братя (“благочестивите”) не само не са знаели гръцки език, но не са познавали “учеността на елините”¹⁰, не са могли да си служат добре със старобългарския език, не им е била известна догматиката, защото в техните преводи се е съдържало “противоречие с истинските догми”, не са били наясно с еретическите учения и пр. От всичко това следва, че Григорий Цамблак е представил Кирил и Методий като истински невежи във филологията и теологията. Несъмнено това заключение със своята абсурдност е накарало съвременния изследвач да си затвори очите пред изброените факти и да търси опора за тезата си в други. Ние наистина не знаем какво точно е знаел Григорий Цамблак за преводаческата работа на братята, но едва ли средновековният книжовник би си позволил да изобрази солунските просветители и светци като неграмотни в областта на догматиката. Това съображение също е повод да се провери дали в действителност под “благочестивите” се имат предвид първоучителите Кирил и Методий, защото “всяко наистина филологическо изследване не е друго освен точното разбиране на словото така, както ни е било предадено през вековете”¹¹.

Както вече бе отбелязано, думата “благочестивите” е била употребена с твърде конкретно значение, което говорело, че не се вземат предвид всички създатели на славянските свещени книги. Съществува обаче още един факт, който не само че не говори за конкретна употреба на “благочестивите”, но и против това да се имат предвид всички създатели на славянските книги. Като че ли е пропуснато да се види, че същата форма *вл(а)гочъстивѣхъ* е използвана още веднъж, и то в същия пасаж. Става въпрос за това, че новопреведените “божествени книги” са *И҃ко жива вода вл(а)гочъстивѣхъ д(оу)шам*. С какво значение — конкретно или общо е употребена думата в цитираното съчетание? Кои се имат предвид тук — всички създатели на славянските свещени книги или Кирил и Методий? Като се вземе под внимание контекстът, става очевидно, че тя не би могла да има нито конкретно значение, т.е. да се визират Кирил и Методий, нито пък общо — да се имат предвид всички създатели на славянските свещени книги. Просто Григорий

Цамблак ни съобщава, че новопреведените от Патриарх Евтимий книги са за “благочестивите”, за всички християни, които са изповядвали вярата на неговия език. И за да бъдем съвсем точни, книгите са предназначени за душите на благочестивите. Без съмнение става въпрос за едни и същи книги, които са били преведени от първия преводач и от Евтимий Търновски, от което следва, че и тяхното предназначение е било едно и също. “Божествените книги” са основен атрибут на “благочестивите” и той е бил използван за създаване авторитет на преводите, извършени от първия преводач. Поради това, че са били книги на “благочестивите”, те са се смятали за истинни (вярно и истинно). Нека не се забравя, че след ревизията на преводите, предприета от Евтимий, тези същите книги се връщат отново при “благочестивите”, но вече са “жива вода” за техните души, т.е. те пак си остават книги на “благочестивите”, но не съдържат противоречие с истинските догми. Ако преди превода на Евтимий Търновски “божествените книги” са се смятали за правилни, за точни, за адекватни по отношение на превода, то това е било само защото са се наричали книги на “благочестивите”. След превода на Евтимий те вече в действителност вярно и истинно и тяхната истинност и догматична издръжаност не е необходимо да се обосновава с подобна външна характеристика, че са книги на “благочестивите”. Нещо повече — сега те са “жива вода” за техните души и са като “нож за езиците и като огън за лицата на еретиците”. С други думи, авторитетът на преведените от Евтимий Търновски книги се изгражда не от предназначението си за “благочестивите”, а от самата си имагинерна същност за абсолютно адекватен превод и теологична издръжаност — съзвучни с Евангелието, непоколебимост в силата на догмите. Така че отговорът на първия въпрос е отрицателен. Приведеният аргумент не издържа критика. Под първия преводач Григорий Цамблак не вижда Кирил и Методий, защото думата “благочестиви” не притежава в текста търсеното конкретно значение. Кой точно преводач е имал предвид Григорий Цамблак — това остава загадка. Но не може и дума да става, че са били Кирил и Методий. Ако е имал предвид тях, Григорий Цамблак не би заявил, че книгите, които са съдържали противоречие с истинските догми, са от самите начала (от самите начала) на кръщението на нашия народ. За съжаление преводът на съвременен български език, използван от Д. Чешмеджиев, е с малко отклонение — “от самото начало”¹², което по всяка вероятност също е повлияло да се приеме, че се визират Кирил и Методий. За това може да се предполага от думите: “... имало е и мнение, че българските книги са стари, от самото покръстване на народа, и поради това са добри”¹³. За Григорий Цамблак кръщението не е било еднократен акт и преводът на “божествените книги” да се свързва с началото, поставено от Кирил и Методий. Приемането на християнството от нашия народ според Григорий Цамблак не е с едно начало, а това предполага и различни преводачи.

Не издържа критика и вторият аргумент, който се заключава във “факта”, че патриарх Евтимий е “унищожил” всички стари книги, а пък това предполага и създадените от Кирил и Методий. Откъде обаче Д. Чешмеджиев, а и още други медиевисти¹⁴, съдят за “унищожаването” на всички стари книги? Отговорът е само един — от превода! Вече съм изказвал съображения, че в своето произведение Григорий Цамблак не представя търновския реформатор като унищожител на книги¹⁵. Несъмнено те не са били известни на Д. Чешмеджиев, защото работата

бе отпечатана наскоро. Сега ще използвам случая да приведа и други сведения от произведението на Григорий Цамблак, които недвусмислено говорят, че средновековният писател не ни показва Евтимий Търновски като унищожител на всички стари книги. За да може читателят да добие по-ясна представа за разминаването между оригинал и превод, тук представям откъса за “унищожаването” на всички стари книги. С пропуски на ненужното той гласи:

Иже въскъ дръвнѣка втврѣти съи законодавецъ оупразнивъ...цр(ъ)кви прѣдас(тъ) скровище...въскъ нова, въскъ чьстна, еу(аг)геліюу съгласна, непоколѣвима въ крѣпости догматчи...И въпѣаше съ Павломъ: “Дръвнѣка мимондѣша; се въшла въскъ нова”...

“Като унищожил всички стари книги, този втори законодател... предаде на църквата... съкровище: всички нови, всички честни, с Евангелието съзвучни, в силата на догмите непоколебими... И се провикваше заедно с Павел: “Старото отмина; ето всичко стана ново”¹⁶.

Както се вижда от старобългарския текст, Григорий Цамблак не говори пряко за никакви книги, които да са били унищожени от Патриарх Евтимий. В оригиналния текст стои съчетанието *Иже въскъ дръвнѣка*, чийто форми са за ср.р. мн.ч., което изключва възможността с тях да се означават книги (книгы — ж.р., мн.ч.). Този момент е особено важен, защото и по-нататък съвременният читател е подведен от превода, че новопреведените от Евтимий книги са нови, честни и пр. И тук в действителност писателят използва форми за ср.р. мн.ч. — нова, чьстна, съгласна, непоколѣвима, т. е. всички неща са нови, всички честни и т. н. Очевидно е, че тук не присъствуват книги, а тогава не би могло да се говори и за тяхното унищожаване. В дадения случай интерпретаторът се придържа към превода на съвременен български език, който явно не е достатъчно адекватен. Възниква въпросът какво се крие зад *въскъ дръвнѣка*.

За разбиране смисъла на старите неща, т. е. какво се означава с *дръвнѣка*, в словото присъствуват два момента, на които не е обърнато необходимото внимание и те не са били използвани, за да се извърши семантична реконструкция на текстовия откъс в неговата цялост.

Първият момент се заключава в това, че в останалите си употреби от произведението прилагателното име *дръвнѣ* е във връзка с Петокнижието¹⁷. Може да се предполага, че и тук се имат предвид постановки от Петокнижието, и следва да се узнаят кои са тези *въскъ дръвнѣка*, имащи отношение към Петокнижието. Разбира се, предположението само по себе си не може да бъде доказателство, че съчетанието се съотнася с неща от първите пет библейски книги.

Вторият момент е следният. Когато завършва своите преводи (*въскъ дръвнѣка оупразнивъ*), Патриарх Евтимий обобщава направеното от него с думите на апостол Павел: “Старото отмина; ето всичко стана ново”. (*Дръвнѣка мимондѣша се въшла въскъ нова*. — II Кор. 5:17). По този повод П. Русев пише: “Завършил новия превод на богослужебните книги, Евтимий отменя старите с думите на апостол Павел”¹⁸. Защо е било необходимо именно с тези думи от II Кор. Евтимий да отменя по-старите преводи на “божествените книги”. Несъмнено техният смисъл е в съответствие с извършеното от търновския реформатор. Цитатът е новозаветен и е необходимо да се търси аналог с отразяваната действителност, т. е. апостол Павел трябва или да е отменял никакви стари книги, или пък да ги е унищожил. С други думи, *въскъ дръвнѣка*, които Евтимий Търновски е “унищожил” и е направил

вѣскъ нова, са в най-тясна връзка с дръвнѣка и нова от посланието на апостол Павел. Дешифрирането на смисъла от цитата II Кор. 5:17, и по-специално на дръвнѣка, ще ни покаже какво трябва да се разбира под вѣскъ дръвнѣка, за които говори Григорий Цамблак. За изясняването на този въпрос ще се опра на екзегетичния анализ на Йоан Златоуст, който твърди: “А какво е това древно? Или грехове и разни видове нечестие, или всичките юдейски (обреди); а по-добре едното и другото заедно”¹⁹. Иначе казано, старото се състои от много неща (дръвнѣка), за които съобщава и Григорий Цамблак. Веднага трябва да се изтъкне, че и спрямо този момент от словото, както показва успоредно цитираният текст, преводачите са си позволили известно отклонение от средновековния текст, ако и отклонението на съвременен български език да е минимално. Има се предвид обстоятелството, че в оригиналния текст (метатекста на алузията) стои отново форма за ср.р. мн.ч. (дръвнѣка), а в превода е в ед.ч., както е и в прототекста на алузията — II Кор. 5:17. Форма за мн.ч. има и прилагателното име новѣ (нова), т. е. променено е числото на библейския текст. Защо Григорий Цамблак е променил числото? Дали това е просто цитиране “по памет”, или авторова намеса в библейския прототекст на алузията с определена цел? И тъй като Григорий Цамблак казва, че Евтимий, след като вѣскъ дръвнѣка оупразникъ е предал на църквата вѣскъ нова, а и се “провиква” с апостол Павел, че всички неща са нови (вѣскъ нова), то би следвало да се изясни и какво представляват новите неща от посланието. Ето как продължава анализа си Йоан Златоуст: “... вместо каменни скрижали, получихме плътени; вместо обрезание — кръщение; вместо манна — Владично тяло; вместо вода от камък — кръв от ребро; вместо Мойсеев или Ааронов жезъл — кръст; вместо обетована земя — небесно царство; вместо безброй иереи — един архиерей; вместо безгласен агнец — духовен агнец. Като си представя всички тези и подобни на тях блага, (апостолът) казва “всичко стана ново”²⁰. Изясняването старо — ново е проведено от Йоан Златоуст като единство и опозиция между двата Завета, като се изтъква превъзходството на Новия. Очевидно “новото” се заключава в новозаветни постановки, които като “блага” са във връзка с Петокнижието. Новозаветните “блага” са опозиция на старозаветните детайли от Петокнижието. Не може да се съмняваме, че Григорий Цамблак изобразява Патриарх Евтимий в аналогичен момент, когато той си представя новозаветните “блага” при осъществяване на превода. Само че писателят модифицира прототекста на алузията и метатекстът е в мн.ч., т. е. библейският текст се адаптира към авторския — на вѣскъ дръвнѣка и вѣскъ нова, εν(αγ) γελῶυ съгласна трябва да съответствуват дръвнѣка и вѣскъ нова от II Кор. 5:17. Така, от една страна, Григорий Цамблак лаконично разяснява какво представлява “старото”, че то се състои от много неща. От друга, формата за мн.ч. от цитата на посланието кореспондира с вѣскъ дръвнѣка от “божествените книги”, които Патриарх Евтимий уж бил унищожил. С други думи, със съчетанието вѣскъ дръвнѣка Григорий Цамблак означава всички тези моменти от Стария завет, които са предпоставка за новозаветните “блага”, а те (скрижали, обрезание, манна и пр.) се съдържат в Петокнижието и, разбира се, не могат да бъдат унищожени. В противен случай трябва да се приеме, че Евтимий Търновски е унищожил Петокнижието като част от “божествените книги”, а не неговите старобългарски преводи. Ако все пак се допусне, че търновският реформатор е унищожил старите български преводи на “божествените книги”, то остава неясно защо е трябвало да се провиква заедно с

апостол Павел “Старото отмина; ето всичко стана ново”. Словата от II Кор. са поанта на преводаческата деятелност на Евтимий Търновски. Смиълът на поантата може да се определя само от най-широк контекстологичен анализ. Екзегезата на цитата и неговият контекст показват, че апостол Павел не е унищожавал никакви книги и по принципа на подобие Григорий Цамблак да ни изобразява Евтимий в сходна ситуация. Средновековният писател в действителност ни съобщава, че реформаторът при превода си е изпразнил, освободил “божествените книги” и по-точно ~~всѣк дръвѣкъ~~ в тях от противоречие с истинските догми. Именно цитатът и неговият контекст предопределят значението на ~~изпразнителъ~~(~~оупразнителъ~~) в дадения случай като ‘изпразня’, ‘освободя’, а не ‘унищожа’²¹.

Необходимо е да се подчертае, че алузията е натоварена с още една семантична задача от теологична гледна точка. С въвеждането ѝ Григорий Цамблак внушава, че ако и да превежда старозаветни книги (Петокнижието), Евтимий Търновски не остава при тях, не изповядва старозаветно откровение, не е подчинен на юдейските обреди, но се провиква с апостола, че всички са станали нови, представя си новозаветните “блага”, произтичащи от Петокнижието. При превода патриарх Евтимий е прокарал необходимата съгласуваност между двата Завета, привел е в съзвучие с Евангелието старозаветния текст. Думите на апостол Павел санкционират дейността на патриарха като ортодоксална, говорят, че е установено единството между двата Завета и са премахнати съществуващите по-рано, благодарение на ~~първѣи прѣкъждителѣ~~ догматични противоречия.

От всичко казано до тук се вижда, че според думите на Григорий Цамблак Евтимий Търновски не е унищожил всички стари книги, което да предполага и Кирило-Методиевите преводи. Това съдържа оригиналният текст и неговото тълкуване. Оставям настрана факта, че Патриарх Евтимий не е имал нито юридическата, нито физическата възможност да направи такова аутодафе. Той се е занимавал с ~~прѣписаніе~~ на най-старите “божествени книги”, като ги е привел в съзвучие с Новия завет, с Евангелието. Като се има предвид, че по-старите български книги на “благочестивите” са съдържали противоречие с истинските догми, логично е Евтимий Търновски със своя превод да ги е освободил от противоречията, а не да е унищожил всички по-стари преводи. Унищожаването на всички стари книги от Евтимий Търновски е просто един мит, който е дело на преводачите на съвременен български език. Независимо какво точно се визира под ~~всѣк дръвѣкъ~~ — дали самите най-стари “божествени книги” (Петокнижието), или пък постановките в тях, не става дума за унищожаването им, защото въвеждането на цитата от II Кор. не би могло да има обяснение.

Не е обърнато внимание и на още един факт, който не подкрепя тезата за унищожаването на всички стари книги. Григорий Цамблак нарича Евтимий Търновски ~~вторѣи съи законодавиць~~. А кой е първият? Естествено Мойсей, с когото търновският реформатор се сравнява и на когото се противопоставя по отношение на теосиса²². И тъй като Старият завет е префигуративен на отразяваната християнска действителност, би следвало Мойсей също да е унищожавал книги. Но такъв момент липсва в Библията. Мойсей се смята за автор на Петокнижието и Григорий Цамблак ни представя Евтимий като втори автор на Закона, който стои по-високо от Мойсей, защото е в самата благодат.

Направеният анализ на аргумента, че “унищожаването” на всички стари книги

свидетелствува за двойко отношение на Търновската книжовна школа към делото на Кирил и Методий, разколебава неговата убедителност. “Унищожаването” на всички стари книги не е в подкрепа на мнението, че Григорий Цамблак е имал отрицателно отношение към Кирил и Методий като преводачи, защото той просто не говори за унищожаване.

Очевидно е, че и двата аргумента, върху които се базира тезата на Д. Чешмеджиев за различно отношение на търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий, не са плод на Цамблаковата мисъл. Въпросните два факта не съществуват в словото, а в превода му на съвременен български език.

В заключение трябва да се каже, че интерпретацията на постановката за двойко отношение на търновските книжовници към преводаческата работа на Кирил и Методий показва два съществени недостатъка, които са присъщи и за тълкуването на други средновековни произведения. Медиевистите се доверяват на превода и върху него изграждат своите хипотези, без да обърнат сериозно внимание на оригиналния текст. Като втора слабост на изследвачите е пренебрегването на отделните факти както от лингвистично, така и от екстралингвистично естество и съчетаването им в логическа връзка. Изпада се в абстрактно теоретизиране и се предлагат импровизирани хипотетични постановки. Разбира се, че това е много по-лесно и по-бързо осъществимо отколкото настойчивото издирване и на най-малкия смислов елемент и логическото му свързване с поредицата семантични детайли, формираща тоталния смисъл на определено средновековно съобщение, но едва ли е полезно. С подобен подход към средновековните текстове трудно биха се очаквали положителни резултати и съвременният читател едва ли ще бъде убеден в словесното майсторство на творците от онази интересна епоха.

БЕЛЕЖКИ

¹ Д. Чешмеджиев. Константин Костенечки за произхода на Кирило-Методиевия език. — В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Паметници. Постика. Историография. В. Търново, 1994, с. 634.

² Пак там, с. 633.

³ Хр. Попов. Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх (1375—1394). Пловдив, 1901, с. 62.

⁴ Вж. Ив. Харалампиев. Константин Костенечки и Григорий Цамблак за делото на Кирил Философ. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1981, с. 193—195.

⁵ Д. Чешмеджиев. Цит. съч., с. 634.

⁶ Пак там, с. 633.

⁷ Ив. Гълъбов. Цамблаковото слово за Евтимий и българският книжовен език в края на XIV век. — В: П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 57.

⁸ Д. Чешмеджиев. Цит. съч., с. 633—634.

⁹ Пак там, с. 634.

¹⁰ За значението на израза вж.: К. Кабакчиев. “Учеността на елините” или “учението

на гърдите"? Едно неясно място в преводите на "Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак. — Език и лит., 1983, № 2, с. 65–68.

¹¹ Алда Джамбелука-Коссова. Литературознание или филология? — Лит. мисъл, 1984, № 5, с. 90.

¹² По същия начин е преведен изразът и от В. Сл. Киселков. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1946, с. 42.

¹³ Д. Чешмеджиев. Цит. съч., с. 634.

¹⁴ За това вж. К. Кабакчиев. За преводаческата дейност на Патриарх Евтимий Търновски в манастира "Св. Троица" според Григорий Цамблак. — В: Трудове на ВТУ, Т. 27/26/, Книга 1, Литературознание, 1989, с. 68–69.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 168–169.

¹⁷ Вж. К. Кабакчиев. Лексикалната синонимия у Григорий Цамблак като източник на сведения за преводаческата дейност на Евтимий Търновски. — Бълг. език, 1982, № 1, с. 30.

¹⁸ П. Русев. Похвално слово на Григорий Цамблак за Евтимий Търновски. — В: П. Русев, Ив. Гълъбов и др. Цит. съч., с. 25.

¹⁹ Йоан Златоуст. Тълкуване на Второто послание на св. ап. Павла до Коринтяните. — В: Библиотека творения на св. отци. Година VII, Книга II, С., 1940, с. 240.

²⁰ Пак там.

²¹ Вж. К. Кабакчиев. За преводаческата дейност на Патриарх..., с. 69.

²² К. Кабакчиев. Патриарх Евтимий и Мойсей — семантико-идеологична интерпретация на сравнението в "Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. Т 5. Паметници. Поетика. Историография. В. Търново, 1994, с. 111–117.